

„Tribalism” și relații familiale

Prof. dr. Unokanma Okonjo*

Dep. Sociologie, Univ. Boston-S.U.A.

Preocupate de modernizarea societăților, lor, guvernele africane consideră ceea ce este în mod curent cunoscut drept „tribalism” o piedică majoră în dezvoltarea națională. Din această pricina, aproape toate guvernele africane au elaborat programe sau proiecte care își propun să elimine acest „râu”. Acesta așa-numit râu își are însă rădăcinile în sistemul african de familie și înrudire și este perpetuat de acesta. După cum notează Goode: „...familia este nucleul instrumental fundamental al structurii sociale mai largi, în sensul că toate celelalte instituții depind de influențele acestuia. Comportamentul de rol care este însușit în cadrul familiei devine nucleul sau prototipul pentru comportamentul de rol cerut în celelalte segmente ale societății. Continutul procesului de socializare constituie tradițiile culturale ale societății; transmitându-le noii generații, familia acționează ca un canal sau curea de transmisie prin care se asigură viabilitatea culturii” (Goode, 1964, p. 4–5).

Dacă se ia în considerație această definiție a familiei, concluzia inevitabilă este că familiile sunt, în mare măsură, direct responsabile pentru normele de comportament ale membrilor lor și influențează direct, sau indirect, normele de comportament ale întregii societăți. Astfel, într-o societate rasistă sau tribalistă, familiile sunt, ca și societatea globală, responsabile într-o măsură considerabilă pentru normele și tiparele de comportament ale membrilor săi. Similaritatea dintre cele două fenomene – tribalism și racism – se oprește totuși aici. Unii oameni de știință din Apus pun semnul egalității între tribalism și racism, sau văd în tribalism aceeași rele pe care le reprezintă racismul. Desigur că nu împărtășim acest punct de vedere.

În studiu de față ne-am propus tocmai explicarea cauzelor înțelegerii sau perceprii greșite a conceptului de tribalism. În acest scop, vom scoate în evidență rolul familiei nu numai în perpetuarea structurilor sociale, dar și ca instrument posibil de schimbare a acestor structuri.

Murdock definește familia „un grup social caracterizat prin rezidență comună, cooperare economică și reproducere...” (Murdock, 1965). Această definiție a familiei oferă o bază operațională de la care se poate porni în înțelegerea a ceea ce este familia din punct de vedere sociologic. Totuși, definiția dată a suscitat obiecțiile unor specialiști în științele sociale (Stephens, 1963; Reiss, 1970 și Eshleman, 1974) atunci cînd aceștia nu au izbutit să confirme universalitatea caracteristicilor semnalate de Murdock. Cea mai stranie mi s-a părut percepția lui Reiss asupra caracteristicilor universale ale familiei. El afirmă că: „...definiția pe care eu însă o familie ca atare ar fi: Instituția familiei este un grup structurat de rudenie avind drept funcție acea cheie de socializare – îngrijire a noului născut” (Reiss, 1970). Termenul „socializare – îngrijire” este ambiguu deși autorul nu face economie de spațiu în explicarea lui. În esență Reiss pretinde că funcția universală a familiei rezidă în hrănirea și îngrijirea copiilor mici.

Criticindu-l pe Murdock, Reiss utilizează exemplele Nayarilor din India, ale societății jamaicane și ale chiburușilor israeliene pentru a respinge teza lui Murdock privind cele trei caracteristici universale ale familiei. Totuși, în final, Reiss însuși nu rezistă tentației de a căuta

* Prof. Unokanma Okonjo este originară din Nigeria. În 1970 a obținut titlul de doctor în filozofie la Univ. din Göttingen, cu teza *The Impact of Urbanization on the Ibo Family Structure*. Din anul 1972 lucrează ca profesor în cadrul Depart. de Sociologie al Universității Boston din S.U.A., specialitatea Sociologia familiei.

unele caracteristici universale ale familiei. Or, după părerea noastră, cind se afirmă că un fenomen social este universal, aceasta presupune că respectivul fenomen este întlnit în toate epociile și în toate societățile. Dată fiind însă schimbarea continuă a oricărei societăți „primitive” sau moderne, apare legitimă întrebarea, cit de justificată este încercarea de a universaliza concepte elaborate de om și în consecință supuse schimbării. Nu ar fi oare mai intelept, și poate mai util, să se studieze trăsăturile comune pe care le are familia, în diverse societăți, decât să se scoată în evidență unele caracteristici universale a căror existență este dificil de demonstrat? Din păcate, la ora actuală se pierde mult timp încercându-se încadrarea unui fenomen social în definițiile „universale”, în loc să se studieze situația societăților concrete ca atare. În acest caz ne putem întreba ce se va întimpla dacă de exemplu grupul Tasaday, recent descoperit în insulele Mindanao din Filipine, nu se încadrează în aceste definiții universale, sau ce se va întimpla dacă populația din S.U.A. va decide să creeze noi stiluri de viață familială cum este cazul în Uniunea Sovietică, în Republica P. Chineză și în Africa?

Pentru un tânăr student sau pentru un legislator, mai ales, este dificil de definit familia: Oricine, în funcție de tiparele culturale proprii, are o percepție diferită a ceea ce este familia ca atare. Îmi amintesc că odată am cerut studenților, de la cursul de familie pe care-l predau, să definească familia. Iată cîteva din răspunsurile pe care le-am primit:

1. Este un grup format din toate rîndele de singe.
2. Este un grup care socializează.
3. Un grup de persoane interrelate avînd caracteristici similare.
4. O unitate funcțională de relații interdependente.
5. Este cea mai mică unitate socială care poate reproduce specia.

Mi-am pus și eu întrebarea. Ce aș fi răspuns dacă aș fi fost întrebătă ce este familia. M-a surprins faptul că aș fi răspuns: „familia o formează oamenii care trăiesc împreună”. Și acești oameni pot fi: fratele, sora, tata, mama, sau numai prieteni. Pe de altă parte, familia poate fi o comunitate de rude cum este, adeseori, cazul în așezările africane. Această ultimă definiție se poate încadra în ceea ce Eshleman denumește drept familie communală¹, dar este mai binecunoscută sub denumirea de familie extinsă. Toamăi acest tip de structură familială formează baza majorității societăților africane și include nu numai tipul nuclear, dar și cel poligin al stilului de viață familială.

Intr-o astfel de familie, copilul african învăță să fie conștient nu numai de grupul său familial imediat ci, de asemenea, și de societatea „tribală” care-l inconjoară. În esență, copilul învăță normele și modelele de comportament al grupului său. Cu timpul, el ajunge să considere aceste norme drept standarde proprii de comportament și judecată. Tribul însuși este definit drept: „un sistem de organizare socială care cuprinde mai multe grupuri locale — sate, teritorii, districte, sau sisteme de înrudire — și care, în mod obișnuit, include un teritoriu comun, o limbă comună și o cultură comună. Elementele care constituie tribul pot, sau pot să nu fie coordonate de o putere politică formală sau centralizată” (Okonjo, cit. în Gould și Kolb, eds., 1970, p. 53–54).

Astfel, copilul african tipic este socializat, în primul rînd, în spiritul atașamentului pentru tribul sau grupul său care, în funcție de organizarea socială și politică a unui atare grup, poate fi considerat a fi o națiune. În ce condiții anume un trib devine o națiune, este greu de precizat și nu cred că este necesar ca această problemă să fie discutată aici.

Una din problemele care a creat dificultăți pentru sistemul social din Statele Unite o constituie prezența, printre cetățenii săi, a unei populații cu descendență africani. De la războiul civil și pînă astăzi populația albă din Statele Unite a fost, și este încă, incapabilă să accepte afro-americanii, asiaticii și americanii-indieni ca membri deplini ai societății. De ce se întâmplă asta? De ce sunt Statele Unite incapabile să realizeze, în fapt, egalitatea pentru toți cetățenii lor? Credeam că, răspunsul rezidă, cel puțin parțial, în stilul de viață familial și în procesul de socializare al societății americane. În S.U.A. copilloar li se inoculează sentimentul superiorității sau inferiorității nu numai în cadrul societății, dar și în interiorul familiei, tiparele de socializare fiind substanțial diferite la unele grupuri sociale și rase diferite. Se știe, de asemenea, că pînă și jucările copilloar sint mijloace eficiente de perpetuare a miturilor și stereotipurilor în cadrul procesului de socializare (Wilkinson, 1974). Toate aceste aspecte pot părea unora nesemnificative sau irelevante. Îmi permit să spun că americanii par să gîndească că egalitatea ar putea fi stabilită doar prin lege și măsurată în termenii precișii ai dollarilor și

¹ Acest tip de familie este cunoscut sub denumirea de „Umumna” printre reprezentanții populației Ibo (Okonjo, 1970), sau sub denumirea de „Agbo ile/idi ile” printre reprezentanții populației Yoruba.

cenților. Credem însă că, legislația nu poate asigura egalitatea dacă unii sunt în mod constant tratați cu desconsiderare, sau dacă copiii albi continuă să fie crescuți în convingerea că ei nu puteau călca în picioare pe orice negru, în timp ce negrii sunt socializați să suporte asemenea acte de teama represaliilor. Ceea ce doresc să accentuez este că tiparele de socializare a copiilor din Statele Unite influențează situația lor rasială și că aceste tipare de socializare se impun și se schimbă dacă se urmărește ca toți cetățenii țării, indiferent de culoare, să poată conviețui într-un mod pașnic și amonios.

Adeseori se pune semnul egalității între racismul societăților apusene și tribalismul societăților africane. În plus, după cum am arătat în definiția familiei, la aceasta se adaugă și tendința generală a oamenilor de știință apuseni de a universaliza fenomenele pe care le studiază². Spre deosebire de majoritatea africanilor care vorbesc despre tribalism în mod deschis, glumeșc, și dezbat, ca un fel de politică, planuri pentru a-l elimina, albi nu-și permit să discute situația lor rasială, să glumească pe această temă, și nici nu dezbat planuri sau programe eficiente pentru a rezolva. Ceea ce este ciudat, este faptul că asemenea societăți intenționează să asigure egalitatea și dreptatea fără o discuție deschisă și liberă.

În plus, în abordarea problemei tribalismului african, adesea este ignorat faptul că majoritatea națiunilor existente și-au cîștigat independența ieșind de sub o dominație colonială dezastroasă abia în ultimele două decenii. Ca urmare, în aceste țări se mențin încă, într-o măsură mai mare sau mai mică, structuri sociale, economice și politice moștenite de la vechii lor stăpini coloniali europeni, structuri care n-au fost niciodată gîndite pentru o națiune independentă. În această lumină, dacă comparăm situația cu cea din Europa, ceea ce în Africa este denumit tribalism, în Europa este privat drept naționalism. Oricum, unele din aşa-numitele triburi din Africa pot fi comparate cu unele națiuni europene, în termeni de guvernămînt, număr de locuitori și dinamism social, politic și economic. Scoțienii și englezii, sau englezii și irlandezii, sau velșii, pot avea neînțelegerile lor, dar acestea nu sunt niciodată numite tribalism. Fenomenul este denumit naționalism.

Africanii știu prea bine ce înțeleg albi cînd vorbesc despre tribalismul african. Ei îl confundă adesea cu barbaria și cu lipsa conștiinței naționale. În esență, realizarea ființei naționale reprezintă ceva pentru care africani mai trebuie încă să lupte³. Cînd mă gîndesc la naționalismul european, nu pot să nu-mi amintesc de multele războale purtate în diverse culturi ale lumii în încercarea unor sau mai multor națiuni de a obține dominația asupra altor națiuni. Germania nazistă este exemplul care își vine în minte imediat. Imperialismul italian, francez, englez, american (pentru a aminti numai cîțiva) constituie alte forme ale acestui naționalism. Fapt este că unele națiuni par să prospere numai cînd sunt în război cu alte națiuni. Ceea ce este interesant în privința fenomenului care este etichetat drept tribalism în Africa este că el este etichetat ca atare de albi și î se dă un sens negativ. Totuși ceea ce este ignorat de cei care reprobat fenomenul este faptul că societățile africane se bazează realmente pe o structură tribală. Mai mult, totul în tradiția culturală a africanului îl incurajează să fie „tribalist“.

Spre deosebire de racism care educă ura față de alte ființe umane, „tribalismul“ nu generează ură față de semeni. În fapt, în timpul luptelor pentru independență, administratorii coloniali au speculat deosebirile naționale (tribale) pentru a diviza și slabî pe africani în lupta lor pentru identitate umană și personală. De aceste vestigii ale trecutului lor colonial africani trebuie să se elibereze și să nu-și risipească timpul și energia încercind să distrugă un șarpe care este nonexistent. Pentru a ilustra în continuare această idee, amintim cum copilul african este învățat, din ziua în care se naște, să-și iubească părintii ceea ce include și pe frații și surorile acestora. Apoi, învăță să fie atașat de ceilalți membri ai familiei, de comunitate, sat, oraș etc. În sfîrșit, se ajunge la momentul — nivelul național sau tribal — cînd copilul devine conștient de toți cei care împărtășesc aceeași cultură și limbă cu a sa. Pe aceștia, de asemenea, el trebuie să-i ajute și să-i îndrăgească. De exemplu nigerienii credem că se preocupă prea mult de așa-numitul lor tribalism și nepotism. Aceste concepte considerăm că sunt străine educării sau inclinațiilor nigerianului sau africanului mediu.

² Cf. Francis L.K. Hsu, *Prejudice and Its intellectual effect in American Anthropology: An Ethnographic Report*. A reprint from American Anthropology, vol. 75, nr. 1, februarie 1973.

³ Guvernele africane promovează dominația bărbatului după tiparele societăților vestice. În așa-numitele ramuri tribale niciodată nu a existat un atare obicei. Africanii s-au eliberat; ceea ce le lipsește acum este atragerea largă a femeii în activitatea politică.

Nigerienii au moștenit, după cîstigarea independenței în 1960, trei regiuni politice care întrețin demarcațiile tribale cu trei națiuni principale (Ibo, Yoruba, Hausa/Fulani) dominind cele trei regiuni. Regiunea nordică și-a impus însă dominația asupra celorlalte două regiuni cea de Est și Vest, deși Nigeria și-a propus să fie un stat federal. A patra regiune, Vestul mijlociu, a fost în consecință ruptă de regiunea vestică. După războiul Nigeria-Biafra, au fost create mai multe state — douăsprezece în total. S-a crezut că acest fapt va soluționa problema poziției dominante a nordului. Această zonă a fost împărțită în sase state. Spre supărarea unor nigerieni și a unor așa-zisi binevoitori ai Nigeriei, alții nigerieni cer că seriozitatea să fie create mai multe state. Granițele acestor state propuse tind să coincidă cu grupurile naționale care au aproape întotdeauna aceleasi tradiții culturale și lingvistice, sau, altfel spus, au același substrat tribal. Toate acestea demonstrează că nigerienii, ar face mai bine dacă în loc să combată astfel de tendințe, ar urma exemplul Japoniei de dezvoltare industrială care a ținut seama de stilul de viață al familiei japoneze, sau al guvernului comunității din Republica P. Chineză. În esență nigerienii, în guvernămîntul lor național sau destat, respectă, pe cît de mult este posibil, tradițiile lor tribale sau naționale în loc să combată astfel de tendințe. Speculind acest fapt, englezii au realizat un mare succes folosind structura administrativă „nativă” în exercitarea politiciei lor de „guvernare indirectă”.

Nu intenționăm o pledoarie pentru revenirea la timpurile trecute, ci ceea ce vreau să accentuez este că structurile africane existente ar trebui să fie folosite, acolo unde sunt funcțional viabile, ca bază pentru modernizare. Rezultatul va fi probabil că o țară ca Nigeria va avea mai puține guverne de stat grandioase. În locul lor vor fi guverne mai apropiate de tradițiile poporului și care vor realiza schimbări, în planurile social și politic, mai eficiente și mai durabile. Aceasta va pune, de asemenea, capăt actualiei competiții dăunătoare dintre conducătorii diferitelor state pentru putere, poziție și posesie (cei trei „P“).

În felul acesta este clar că tribalismul îl considerăm o formă în miniatură a naționalismului care nu este în mod necesar un rău. Ceea ce este rău este abuzul căruia; tribalismul îl-a fost obiect în timpul exploatației coloniale și neocoloniale și cupiditatea politicianilor inumană. Acestea sunt raciele pe care dacă le elimină din sinul societății lor, africanii ar proceda bine. Altfel ei vor trebui să-și schimbe structurile familiale și, poate, vor pierde identitatea grupurilor lor naționale sau culturale. Nu s-ar parea că europenii, sau cei care privesc tribalismul cu repugnanță, ar fi realizat o atare performanță în țările lor, adică să distrugă diferențele grupuri naționale și etnice. Nici chiar S.U.A., care pretinde să aibă „un creuzet“ al naționalităților.

Un alt aspect legat de problema discutată, în termeni tiparelor de socializare ale familiiei, privește rolul femeilor și relațiile dintre cele două sexe. Mulți africani nu sunt conștiienți cum au ajuns să accepte, fără discernămînt, norme și standarde vestice de comportament. Îmi amintesc, de pildă, că pînă în anii '50 în unele grupuri naționale femeile căsătorite își păstra numele de fată fără ca nimănui să îse pară ceva rău în asta. În jurul anului 1965 s-a ajuns la situația că dacă îndrăzneai măcar să alături numele de fată la cel al soțului să se considere, propriu vorbind, că ai comis o crîmă serioasă.

În lumea apuseană e posibil ca numele pe care cineva îl poartă să nu prezinte o semnificație deosebită; pentru africani însă, numele este aproape o expresie a totalității persoanei și familiei sale. Astăzi în vest, femeile solicită egalitate cu soții lor și totuși nu par să acorde vreo atenție faptului că renunță la numele sub care au fost cunoscute o viață întreagă pentru un altul căruia posesor și purtător abia îl cunosc. Unii vor spune că asta este doar o formalitate — pentru copii în actele oficiale⁴. Nimănui nu-i vine totuși ideea că bărbații să renunțe la numele lor pentru aceleași cauze. În esență, societatea creează jugul pe care bărbații și femeile îl poartă.

Societatea contemporană, în aproape toate colțurile lumii, care și-au însușit experiența modului de trai vestic, este guvernată de o minoritate de bărbați deși, după cum rezultă din datele statistice ale majorității societăților, femeile constituie aproape întotdeauna cea mai mare parte a populației. Totuși în viața politică și socială femeile sunt slab reprezentate, comparativ cu proporția lor în ansamblul populației. După părerea noastră, guvernul care exclude orice grup social de la activitatea politică și socială — fie că este vorba de grupe rasiale, etnice, religioase, politice, sociale, educaționale, sau de unul din sexe, nu poate reprezenta grupul astfel exclus sau poporul pe care își propune să-l guverneze. Este ciudat că guverne formate în majoritate din bărbați, pot legifera, fără scrupule, probleme care vizează însăși existența acelora căror li se aplică legile fără ca cel în cauză să fie reprezentăți. Eliminarea de la conducere a unor grupuri sociale nu constituie o aberație în tradiția vestică; în tradiția africană situația este inversă.

⁴ Problema pare să fie cum pot fi întocmite actele oficiale în atari împrejurări. Soluția ar putea fi ca bărbații și femeile căsătoriți să folosească numele individuale sau reunite.

În general, se consideră că majoritatea femeilor sunt mulțumite în situația lor de menajere. Fiind eu însăși angajată într-o activitate profesională și nefiind ostilă căsătoriei, m-am întrebat adesea cum poate fi mulțumită o femeie umană să fie „femeie în casă”. Aș fi curioasă să întîlnesc un bărbat care să-și declare ocupația de „bărbat în casă”. Ceea ce întîlnim sunt însă bărbați care sunt avocați, curățători, doctori, soferi, funcționari, profesori, pentru a numi doar cîteva din ocupațiile lor. Nu intenționăm să discutăm dacă sunt femei care sunt fericite și mulțumite doar cu rolul lor de soții. Mai degrabă, problema este credem, dacă aceste femei, și acest aspect nu-a fost niciodată considerat, ar fi mai mulțumite și fericite în cazul în care li s-ar acorda aceleasi posibilități de afirmare și dezvoltare ca cele de care dispun bărbații.

Mi-a fost dat adesea să asist cu durere la situații în care soții, ale unor așa-numite personalități pline de succes, nu pot întreține o discuție serioasă dincolo de problema copiilor, a modei și a lenjeriei. Ne mai putem mira dacă unii bărbați decid să schimbe asemenea partenerie pentru altele mai atrăgătoare, care fac același lucru, dar sunt mai tinere? Un alt aspect care este total ignorat, este povara care apăsa pe umerii acestor bărbați de a-și realiza nu numai propriile scopuri dar și ambițiile nedeeclarate, dar presupuse, ale soților lor care își găsesc realizarea imaginată în succesele partenerilor lor.

Femeile africane sunt în general educate să lucreze din greu și, la nevoie, să îngrijească și să conducă propriile familii. Este adevărat, contactul cu civilizația apuseană și săracia au impiedicat femeile, din unele zone ale Africii, să fie instruite la același nivel cu bărbații, dar această situație se schimbă treptat. Majoritatea africanilor admit, în general, că în momentul în care *ortoline* dobindește o pricepere într-un anume domeniu (meserie), el sau ea, pot să practice această meserie, în opoziție cu opinia apuseană dominantă după care femeile ar trebui să stea acasă și să se ocupe de problemele menajului. Femeile africane deci sunt parte integrantă a sistemului social și economic. În acele zone care au imprumutat mult de la apus, cum ar fi politica, guvernământul, armata, ingineria, serviciile medicale, serviciile de secretariat etc., femeile sunt, fie supra-reprezentate în anumite categorii de muncă, fie abia vizibile. Armata este aproape exclusiv rezervată bărbaților, deși în trecut femeile au făcut față cu succes serviciului militar și sunt recunoscute ca luptătoare împotriva forțelor coloniale, fie în politică, fie în armată. „Răscoala” femeilor („Răscoala Aba”) din 1928 este un exemplu concluziv⁵. Rolul femeilor în timpul războiului Nigeria-Biafra, de asemenea, nu a fost lipsit de semnificație. Totuși în timp de pace armata pare să devină un apanaj al bărbaților.

Cei care solicită egalitatea bărbaților și femeilor nu par să fie conștienți de faptul că dacă într-adevăr doresc acest lucru, dacă cer ca femeile să aibă aceeași instrucție cu a bărbaților, atunci, dacă este nevoie, ele pot să-și întrețină soții și copiii, întocmai după cum se așteaptă ca bărbații să-și întrețină soții și copiii. De fapt, aceasta este problema cărela bărbații trebuie să-și facă față cea mai mare parte a vieții lor. Lăsând de o parte scopurile egalității, cred că esteuman ca bărbații să fie și ei eliberați de presiunile și așteptările (exprimate sau nu) ale soților lor. Este greu de estimat cite familiile se distrug ca rezultat al unor atari presiuni. Dacă acest lucru se va întmpla, respectiv dacă bărbații vor fi eliberați de aceste presiuni, atunci și modelele de socializare propuse pentru situații rasiale vor trebui să suferă transformări radicale. Considerăm că, ceea ce înțeleg oamenii, atunci cind vorbesc despre egalitatea dintre bărbați și femei, au în vedere faptul că orice individ (indiferent de sex) trebuie socializat pentru a putea face față nevoilor esențiale ale existenței.

Dacă bărbații și femeile își propun să lupte într-adevăr pentru egalitate, și în același timp pentru umanism, atunci copiii de ambele sexe trebuie să fie incurajați să-și realizeze scopurile pentru care au depline capacitate. Băieții și fetele ar trebui să învețe, de pildă, cum să coasă sau să minuască ciocanul. Cariera și inclinațiile de lucru și, mai ales, întreaga viață a oricărui individ, vor inceta să fie determinate de sexul său, vor fi hotărite mai degrabă de competența sa. Atunci am putea avea situații în care capul familiei – dacă trebuie să existe un cap – să fie persoana competentă pentru această poziție, mai degrabă decit una determinată de sex, cu preferință pentru sexul masculin cum este cazul în lumea actuală.

Pe scurt, familia ar trebui să fie considerată nu numai ca un instrument de transmitere a culturii și tradițiilor ci și ca un instrument de schimbare. Acolo unde o societate consideră un anume fenomen existent ca rău, respectiva societate ar trebui să examineze în ce măsură structurile ei familiale și modelele de socializare sunt, cel puțin în parte, responsabile de acest rău și să caute mijloacele pentru transformarea acestor structuri și modele. Răsimismul cu efectele lui negative asupra tuturor grupurilor rasiale, se sprijină pe pretenția unei așa-numite rase superioare, teză ce nu are nici un suport științific. Tribalismul este, pe de o parte, o neințelegere

⁵ Pentru detalii, cf. C.K. Meek, *Land and Authority in a Nigerian Tribe*, ed. 2-a, Londra, 1950.

sau o interpretare greșită a unui sistem social african care nu funcționează sprijinindu-se pe pretenția superiorității sau inferiorității vreunui grup și, pe de altă parte, un abuz de acest sistem. O reevaluare și reinterpretare a acestui concept este necesară pentru o eventuală modificare sau renunțare la el în cazul în care se va constata că este la fel de dăunător cum este racismul.

Sistemul familial african pe care „tribalismul“ se sprijină, a supraviețuit impactului colonialismului, imperialismului și indoctrinării apusene și este foarte probabil să fi stat la baza Renașterii a ceea ce este Africa astăzi. Chiar și Apusul, cu optica lui negativă asupra Africii, ar putea cel puțin să ajungă la înțelegerea unea de a împrumuta de la ea bogăția moștenirii ei culturale, nu numai de a o exploata economic și politic.

În concluzie, acolo unde se pune problema eliberării femeilor, sistemul familial poate juca, de asemenea, un rol semnificativ. În analiza și discuția care ar trebui să preceadă o atare schimbare, ar trebui examinată îndeaproape problema posibilităților femeilor de a suporta greutatea de a-și întreține bărbații și copiii pe viață așa cum bărbații le întrețin pe ele și copiii, sau dacă structura muncii nu este astfel organizată încât numai bărbații pot funcționa efectiv în ea. În acest caz, nu numai structura familiei și modelele de socializare ale familiei ar avea de realizat schimbări radicale ci și structura socială și politică a societății. Dacă femeile ar fi să-și vadă realizate doleanțele, lumea apuseană, dacă nu întreaga lume, va avea de-abia de trăit experiența revoluției ei celei mai mari — o revoluție umană. Aceasta este de mult aşteptată.

Bibliografie

- ESHELMAN ROSS J., *The Family: An Introduction*, Boston, 1974.
 GOODE WILLIAM J., *The Family*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1964.
 MURDOCK GEORGE PETER, *Social Structure*, New York, 1965.
 OKONJO UNOKANMA, *The Impact of Urbanization on the Ibo Family Structure*, Göttingen, 1970.
 REISS IRA, *The Family System in America*, New York, 1971.
 STEPHENS WILLIAM N., *The Family in Cross-Cultural Perspective*, New York, 1963.
 WILKINSON DORIS YVONNE, *Racial Socialization Through Children's Toys*, „Journal of Black Studies“, September, 1974, 5 (1).